

Научная статья
УДК 372.8:81.512.31
DOI 10.18101/3033-1310-2024-1-48-51

АРАДАЙ ЁНО ЗАНШАЛДА ҮНДЭНЭЛЭН БУРЯАД ХЭЛЭЭР ТҮСЭЛНҮҮДЫЕ БҮТЭЭЛГЭХЭ ТУХАЙ

© Хартанова Валентина Борисовна

багша, захирал,

М. Н. Хангаловой нэрэмжэтэ Бильчирэй дунда хургуули

Росси улас, 669231, Эрхүүгэй можо, Бильчир хуурин, Хангаловой үйлсэ, 1

hartanova@list.ru

Аннотаци. *Зорилго.* Тус статья соо буряад хэлэн дээрэ түсэлнүүдые хэхэ тухай, тэрэ ажалай зорилго харуулаатай. Түсэл эмхидхэхэдээ, хурагшадай наһанай онсо баримталха шухала гэжэ тэмдэглээтэй. Түсэл бүтээхэ ажал 5–9 ангиин хурагшадай классһаа гадуур ажал болон хэгдэхэдээ, тэдэнэй хүсэл, һонирхолтой тааруу гэжэ харуулаатай. Түсэлнүүдэй удха болгон арадай ёһо заншал абаһада үрэ дүнтэй байна. *Тобшолол.* Түсэл хэхэ ажал олон тоото тодорхой зорилгонуудые бэелүүлдэг, олон ондоо үүргэтэй, хурагшадые функциональна шадабаринуудтай болгодог байна: харилсаха, хамтын ажал эмхидхэхэ, мэдээсэлээр ажаллаха, бүлэглэхэ, анализ хэхэ г. м.

Шухала үгэнүүд: буряад хэлэ үзэлгэ, классһаа гадуур ажал, түсэл хэхэ ажал, буряад арадай ёһо заншалнууд.

Для цитирования

Хартанова В. Б. Арадай ёһо заншалда үндэнэлэн буряад хэлээр түсэлнүүдые бүтээлгэхэ тухай // Буряад хэлэн болон уран зохёол хургуулида. 2024. Дугаар 1. Н. 48–51.

Оролто. Буряад хэлэ заалга хадаа ургажа ябаа үхибүүдые эхэ буряад хэлэн-тэйн танилсуулха, эхэ буряад хэлээрнь харилсуулжа хургаха гэжэ тусхай зорилгонуудтай. Энээн тушаа маанадта Буряад хэлэ болон уран зохёол зааха концепци соо хэлэгдэнэ [1].

Эхэ түрэл буряад хэлэ зааха удха ехэ боломжонуудтай: арад зоной ёһо заншал, түүхэ, соёл, арад зоной ажабайдал, оршон тойронхи байгаали, буряад хэлэнэй дээжэ болохо үгэнүүд — эдэ бүгэдэ ехэ үүргэтэй.

Тэрэ зуура хэлэ заалга болон хэлэн дээрэ харилсуулжа хургалга хадаа психологийн талаар харуулаатай наһанай онсонуудтай тааруу байха болоно [2]. Энэ статья дунда хургуулида хурадаг үхибүүдые буряад хэлэндэ хургахатай тааруу хадань, бидэ энэ наһанай үхибүүдэй эрилтэ, һонирхол, эрмэлзэл, һанаа бодолоо гүйлгэхэ арга г. м. онсонуудые хараадаа абаха болонобди.

Дунда хургуулида хурадаг 5–9 ангиин хурагшад түрэл хэлээрээ харилсаха, түрэл хэлэндэ тусхайгаар хандаха һанаа бодолтой байдаг, өөрыгөө өөрынгөө арадтай тааруулдаг байна. Хараад үзэхэдэ түрэл хэлээрээ энэ тэрэ мүрысөөндэ хабаадаха дуратайшуул олоор гараад ерэдэг гээшэ.

Гол хуби. Эдэ хурагшаднай өөһэд хоорондохи харилсаагаа аргагүй дээгүүр сэгнэдэг, хэшээлһээ гадуур ажалда дуратайгаар оролсодог һэн туладань, тэдэнэй классһаа гадуур ажалай удха һонирхолтой, гүнзэгы удхатай болгохо хэрэг гараад ерэнэ.

Ямар удха оруулхаб? Ямар ажал ябуулхаб?

Түсэл хэхэ ажал ябуулха. Юундэб гэхэдэ түсэл бүтээлгэ хадаа хургуулин дунда ангинуудай хурагшадай психологическа талаар онсо шанарнуудтайнь таарана. Тэдээндэ өөрыгөө туршаха, шалгаха арга боломжо үгтэнэ. Эрдэмтэдэй тэмдэглэһээр, илангаяа 6–8 ангиин хурагшадай наһан хэлэгдэһэн шанар шэнжэ-тэй тааруу байна [3].

Түсэл эмхидхэлгэ, тэрэ ажалай арга боломжо, удха тухай олон эрдэмтэд бэшэһэн байха. Тэрээн соо түсэл хэхэ ажал шаталан эрхилхэ тухайшые харуулаа-тай [4].

Түсэл хэхэ ажалай удха болгон түрэл арадай ёһо заншал абтаа.

Түсэл эмхидхэхэ ажалай янза — арадай ёһо заншал тухай мэдээсэл суглуулха, шэнжэлхэ.

Түсэлэй дүн — ёһолол (обряд) тусхай нааданай аргаар бээлүүлхэ.

Энэ ажал ябуулхадаа шэнжэлгын, проектнэ, интерактивна, театрализациин технологинуудые хэрэглэнэбди.

Ажалнай тусхай технологитой, хэдэн шататай:

1. Бээлэхэлэй шата

Энэ шатада бидэ ямар тусхай ёһо шэнжэлхэбибди гэжэ элирүүлнэбди, проек-тдэ хабаадаха бүлэг бүридхэнэбди.

2. Шэнжэлгын шата

Энэ шатада түсэл бүтээхэ, проектнэ бүлэг шэнжэлгынгээ ажал ябуулжа эхил-нэ: шэлэгдэһэн ёһо тухай эрдэмтэдэй бэшэһэн ажалнуудые бэдэрнэ, уншана, гол мэдээсэлнүүдыеень согсолно, тэрэнэй хажуугаар ахатан зоноор, хүгшэн аба эжы-нэртэйгээ хөөрэлдэнэ, мэдээсэл суглуулна, бэшэжэ абана. Суглуулханаа анализ хэнэ. Юу суглуубабибди? Ямар мэдэсэтэй болобобибди? Хэзээ, хаана хэрэглэхэ аргатай болонобибди? — эдэ болон бусад асуудалнуудта харюусана.

3. Түсэблэлгын шата

Энэ шатада тус ёһолол яажа бээлүүлхэбибди, харуулхабибди, хэн наадажа ха-руулхаб, ямар хэрэгсэл, юун хэрэгтэй болохоб гэжэ тодорхойлнобди. Энэ шатада ёһо харуулгын ябаса бэшэгдэдэг, сценари болон гарадаг.

4. Бээлүүлгын шата

а) сценариин текстын хэлэнэй талын бэрхэшээлнүүдые илган, тэдэниие усад-хахын хүдэлмэри:

– сценарида хэрэглэгдэһэн танигдаагүй үгэнүүдэй удха тайлбарилга;

– сценарида хэрэглэгдэһэн грамматическа бэрхэшээлнүүдые тайлбарилга;

– зүбөөр үгүүлжэ хургалга;

б) сценариин гуримаар ёһолол наадажа харуулхаяа бэлдэлгэ;

в) ёһолол хургуулингаа үхибүүдтэ, багшанартаа наадажа харуулалга, видео буулгалга. Тэрээнһээ гадна, тусхай мүрысөөнүүдтэ хабаадахадаа, тус бүтээлөө харуулдагбди;

г) энэ ёһолол (обряд) тухайгаа мэдээсэл согсолжо, нэгэ доро суглуулдагбди, ном болгон гаргахаяа бэлдэдэгбди.

5. Шүүмжэлэлэй шата (рефлексия).

Энэ шатада түсэлнай хэр бүтэбэб, ямар дутуу дунданууд, бэрхэшээлнүүд бай-баб гэжэ хэлсэдэгбди, юу мэдэжэ абаабибди, ямар шэнэ юумэндэ хураабибди гэ-жэ тодорхойлдогбди.

6. Сэгнэлгын, дүн гаргалгын шата.

Энэ шатада харагшадай, түрэлхидэй, бэшэ хурагшадай, багшанарай ханамжа болон сэгнэлтэ мэдэжэ абадагбди.

Мүрысөөнүүдтэ хабаадалгын дүнгүүд ажалаймнай гадаадын сэгнэлтэ болодог.

Нэгэ түсэлөөр ябуулдаг бүхы ажалнай ехэнхидээ нэгэ харын хугасаа эзэлдэг. Энэ ажал 2020 онһоо ябуулнабди. Гурбан жэл соо энэ технологи хэрэглэн проектнүүдые бүтээгөөбди.

Проект бүхэнөөр видео буулгагданхай, тэдэ булта хургуулиимнай сайт дээрэ табигданхай, тэдэниемнай ютубээр хэншые хараха аргатай¹.

Түсэлнүүдые бээлүүлһэнэй гол дүнгүүд гэхэдэ:

– буряад хэлэндээ, түрэл соёлдоо, арадайнгаа ёһо заншалда үхибүүдэй хандаса ондоо болоно, тэдэнэй хонирхол хэргэнэ;

– үхибүүдэй хэлэлгэ бүхы талаһаан хүгжэнэ;

– хэлэнэй тала (языковые навыки) — фонетическэ, лексическэ, грамматическа;

– хэлэлгын шадабари (речевые умения) — аман хэлэлгэ, шагналга, уншалга, бэшэлгэ (говорение, аудирование, чтение, письмо);

– бэе бээтэйгээ суг хамта ажал ябуулжа хурана;

– текст дуулан, хатаран, наадан харуулха шадабаритай болоно;

– юрэнхы ажабайдалда хэрэгтэй болохо мэдэсэ, шадабаритай болоно.

Тэрэнэй хажуугаар түрэлхидэйшые хандаса ондоо болоно, түрэл хэлэнэйнгээ үзэлгэдэ хандасаяа хэлгэнэ, харилсаха хонирхолтой болоно, түсэл бээлүүлгэдэ хабаададаг болоно.

Тобшолол. Хэлэнэндээ дүн гаргаха болбол, иимэ баримтануудые нэрлэхээр:

1. 5–9 ангинуудай хурагшадые класһаа гадуур, оршон соо хэхэ ажал эмхидхэн хэхэдэ зохид. Энэ наһанай үхибүүд оршон соо хэгдэхэ ажалда, тиин сугтаа хүдэлхэ, тусхай түсэбөөр ажаллаха хэрэгүүдтэ дуратай.

2. Түсэл хэхэ ажал олон тоото тодорхой зорилгонуудые бээлүүлдэг, олон ондоо үүргэтэй, хурагшадые функциональна шадабаринуудтай болгодог байна: харилсаха, хамтын ажал эмхидхэхэ, мэдээсэлээр ажаллаха, бүлэглэхэ, анализ хэхэ г. м.

Буряад хэлэн функциональна шадабаринуудтай болгохо арга боложо үгэнэ, энэ ушар гэжэ батална. Тиин ФГОС-ой, тиихэдэ Концепциин эрилтэнүүд хангагдана.

3. Буряад хэлэн дээрэ эмхидхээтэй түсэл хэхэ ажал буряад хэлээ үзэхэдэнь онсо хонирхол түрүүлнэ, түрэл хэлэнэй хэрэгтэй байһыень гэршэлнэ, саашань үзэхэ баримтатай болгоно.

Литература

1. Концепция преподавания бурятского языка и бурятской литературы. Проект / составитель Р. С. Дылыкова. Улан-Удэ: Изд-во Бурят. гос. ун-та, 2022. 36 с. Текст: непосредственный.

¹ Проектная деятельность школьников. URL: <https://youtube.com/watch?v=iH-Ca79hY2ik&si=YZOT4lLoE7pBVxga>
<https://youtube.com/watch?v=0ZWrywUnCx0&si=BNS3px3Vp4Jmij0z>

В. Б. Хартанова. Арадай ёно заншалда үндэхэлэн буряад хэлээр түсэлнүүдые бүтээлгэхэ тухай

2. Эльконин Д. Б. Детская психология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / редактор-составитель Б. Д. Эльконин. 4-е изд., стер. Москва: Академия, 2007. 384 с. Текст: непосредственный.

3. Воронцов А. Б. Судьба учебной деятельности в подростковой школе: содержание, способы и формы // Психологическая наука и образование. 2015. Т. 20, № 3. С. 56–69. Текст: непосредственный.

4. Сергеев И. С. Как организовать проектную деятельность учащихся: практическое пособие для работников общеобразовательных учреждений. Москва: АРКТИ, 2005. 80 с. Текст: непосредственный.

2024 оной февруалиин 20-да статья редакцида ороо, 2024 оной февруалиин 26-да зүбшөөл гараа, 2024 оной мартын 29-да хэблэлдэ ороо.

ON THE DEVELOPMENT OF TEACHING MATERIALS IN THE BURYAT LANGUAGE

Valentina B. Khartanova

Distinguished Educator, Buryat Language and Literature Teacher,
Khangalov Memorial Bilchir School

Significant educational institution in the Bilchir rayon

1 Khangalova St., 669231 Irkutsk oblast, Ust-Ordynskiy Buryat okrug,

Osinskiy rayon, Bilchir selo

hartanova@list.ru

Abstract. The article focuses on the development of teaching materials in the Buryat language, outlining its purpose. When developing materials, attention is paid to meeting the specific needs of learners. The creation of materials is aimed at classes from grades 5 to 9, taking into account their interests and preferences. The effectiveness of these materials in enhancing learning outcomes is evident. Teaching materials serve various specific objectives, are versatile over many years, and are conducive to functional literacy development among learners, including communication skills, collaborative learning, information processing, categorization, and analytical thinking.

Keywords: Buryat language teaching materials, middle school classes, development of teaching materials, Buryat-specific educational objectives.

For citation

Khartanova V. B. On the Development of Teaching Materials in the Buryat Language // Buryat Language and Literature in School. 2024; 1: 48-51 (In Bur).

The article was submitted 20.02.2024; approved after review 26.02.2024; accepted for publication 29.03.2024.